

УДК 811.11'42

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ БРИТАНСЬКОЇ ЖІНКИ XIX СТ. У КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ «СПІЛКУВАННЯ З ПРИСЛУГОЮ»

І.І. Морозова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядаються дискурсивні практики представниці британської лінгвокультурної спільноти XIX ст. як складова її соціальних практик. Аналіз сконцентровано на комунікативній ситуації «Спілкування з прислугою», в якій у вікторіанську епоху відбувається перехід від виключно побутових форм британського жіночого дискурсу до перших форм інституційного, що отримує назву псевдоінституційного; одиницями останнього виступає низка стратегії увічливості.

Ключові слова: британський жіночий дискурс, дискурсивні практики, інституційний дискурс, побутовий дискурс, соціальні практики, стратегії увічливості.

Морозова И.И. Дискурсивные практики британской женщины XIX в. в коммуникативной ситуации «Общение с прислугой». В статье рассмотрены дискурсивные практики представительницы британской лингвокультурной общности XIX в. как составляющая ее социальных практик. Анализ концентрируется вокруг коммуникативной ситуации «Общение с прислугой», в которой в течение викторианской эпохи происходит переход от исключительно бытовых форм британского женского дискурса к первым формам институционального, получающего название псевдоинституционального; единицами последнего выступают стратегии вежливости.

Ключевые слова: британский женский дискурс, бытовой дискурс, дискурсивные практики, институциональный дискурс, социальные практики, стратегии вежливости.

Morozova I.I. Discourse Practices of the Nineteenth Century British Woman in the Communicative Situation “Interaction with Servants”. The article focuses on discourse practices of a female representative of the 19th century British linguistic and cultural community as a constituent part of her social practices. The analysis concentrates on the communicative situation “Interaction with Servants” within which the Victorian Era sees a transition from purely domestic forms of the British female discourse to the first forms of the institutional type of discourse; the latter are named semi-institutional their units being politeness strategies.

Key words: British female discourse, discourse practices, domestic discourse, institutional discourse, politeness strategies, social practices.

Сучасні дослідження дискурсивних практик особистості, що проводяться вітчизняними та зарубіжними лінгвістами, висвітлюють специфічні властивості їхніх інституційних та неінституційних форм (див., зокрема, [3; 6; 8; 9]). Цікавим, і, головне, таким, що потребує подальшого поглибленого вивчення, на нашу думку, є питання переходу від неінституційних/ побутових до інституційних форм дискурсу, реалізованих британською жінкою. Цій проблемі присвячується пропонована стаття.

Об'єктом цієї роботи є дискурсивні практики британської жінки XIX ст. у комунікативній ситу-

ації «Спілкування з прислугою», а предметом – псевдоінституційний дискурс та його специфічні властивості у згаданій комунікативній ситуації. Мета дослідження – визначення перехідного типу британського жіночого дискурсу та засобів його вербалізації. Матеріалом дослідження є фрагменти англійського жіночого дискурсу, які знаходимо у п'єсах вікторіанської доби, оскільки драма як жанр є надійним джерелом спостереження, що адекватно відбиває дискурсивні практики представниці британського соціуму XIX ст. Дискурсивні практики особистості як особливий тип соціальних прак-

тик, як сукупність найрізноманітніших типів і видів дискурсів, що функціонують одночасно у певному соціальному просторі, конструюючи ситуації та особистості в цих ситуаціях, з одного боку, та є сформованим цими ситуаціями та особистостями, з іншого, активно й плідно досліджуються лінгвістами (детальніше див. [10]). Таким чином, виявлення специфіки мовленнєвої діяльності британської жінки XIX ст., реалізованої нею у відповідності до вимог вікторіанських соціальних практик, є актуальним.

Узагальнено термін «дискурсивні практики» визначають як категорію, яка позначає мовленнєву діяльність, здійснювану відповідно до вимог певного типу дискурсу в процесі його породження та відтворення [2, с. 288]. Ця категорія передбачає наявність в нашій повсякденній реальності не одного, але безлічі самих різних типів і видів дискурсів, що функціонують одночасно і пронизують соціальний простір у вигляді автономних, гетерогенних і безперервних інформаційних потоків. Відповідно, в суспільному житті немає і не може бути одного дискурсу як такого, подібно до того, як немає і бути не може однієї мови (яка є теоретично оформленою ідеалізованою абстракцією), але є й реально діють самі різні дискурсивні практики, тобто здійснюється мовленнєва діяльність.

Дискурсивні практики є притаманними й мовній особистості британської (вікторіанської) жінки XIX ст. У попередніх роботах нами встановлено, що вікторіанська жінка як мовна особистість є типізованим представником середніх/вищих шарів лінгвокультурної спільноти Великої Британії, виразником ментальності, що відбиває соціальні й культурні норми епохи, носієм англійської мови XIX ст. [7, с. 6]. Вікторіанська доба в історії британської лінгвокультурної спільноти посідає визначне місце, у т.ч. завдяки створенню та відтворенню в своїх соціальних практиках специфічного набору цінностей та норм поведінки, які й досі впливають на британське суспільство [15, с. 4]. До т. зв. вікторіанських цінностей П. Бранка і ін. відносять: прихильність до сім'ї, гідну поведінку, високу мораль, законслухняність, релігійність, благодійність, рев-

ну працю, уміння правильно розпорядитися своїм часом, індивідуальне підприємництво. Типові цінності і норми, які вікторіанське суспільство накладає на жінок і які закріплюються в ментальності вікторіанської жінки, включають: ошадливе ведення домашнього господарства відповідно доходам сім'ї, а також відповідність еталону «Справжньої Леді», який передбачав «трохи французької, музики, танців, рукоділля і, звичайно, всіх належних правил етикету» [11, с. 6–7]. Соціально-психологічний стереотип зображував жінку «ангелом в домі» (“the Angel in the House”), її головним обов'язком вважалося виховання дітей, але вона залишалася в дитячій не більш ніж на одну-дві години на добу, оскільки до вступу до школи діти знаходилися під опікою няньок і гувернанток. Більшу частину дня вона проводила серед представниць одного з нею соціального класу і статусу, чим пояснюється дуже розвинена система «візитів» і «приймних днів» [14]. Таким чином, дискурсивні практики вікторіанських жінок були обмежені в основному побутової сферою.

Дискурс британської жінки XIX ст. повністю знаходиться під впливом цінностей вікторіанського суспільства. Базуючись на сучасних визначеннях дискурсу [1; 10 та ін.] як особливого використання мови для відображення особливої ментальності, у нашому дослідженні жіночої, як соціальної діяльності у межах певного соціуму, або мовлення, зануреного в життя, цілеспрямованої соціальної дії, компоненту, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості, вважаємо, що британський жіночий дискурс – це мисленнєво-комунікативний феномен, процес та результат мовленнєвої діяльності британської жінки, який відбиває її соціальний стан і ментальність певного історичного періоду. Дискурсивною практикою британської жінки XIX ст., за загальним визначенням Н. Феркло [13], вважаємо один з моментів її соціальних практик, який знаходиться у діалектичному зв'язку з іншими соціальними моментами вікторіанської доби, у т.ч. вікторіанськими цінностями.

Лінгвістичні та соціологічні дослідження виявляють, що для представниці британської лінгвокуль-

турної спільноти XIX ст. доступним є лише побутовий тип дискурсу ([7; 14; 15 та ін.]). Побутовий дискурс являє собою діалогічне спілкування людей, які добре знають один одного, і зводиться до підтримання контакту та рішенням утилітарних проблем. Цей тип дискурсу характеризується «спонтанністю, залежністю від ситуації, високим ступенем суб'єктивності, порушенням логіки і структурного оформлення репліки» [2, с. 369]. За нашими даними, наступні настанови впливають на розбудову жіночого дискурсу: на чемно-дистанційовану поведінку (негативна ввічливість) і емоційність у спілкуванні та на переважно імпліцитну передачу інформації на рівні контексту. Оскільки британська жінка не мала виходів у професійну сферу та, відповідно, не мала доступів до соціальних інститутів Великої Британії XIX ст. [14], інституційний дискурс не входить в її соціальні практики. З іншого боку, її включено в «мовленнєву взаємодію представників соціальних груп . . . , з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості в рамках сформованих суспільних інститутів, число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку» [5, с. 193], оскільки і в межах сімейного кола її співбесідниками були представники нижчого за її власний соціального прошарку населення, і які одночасно становили «родину» в її родині – прислуга. Спілкування з цією групою людей являє собою псевдоінституційний тип жіночого дискурсу, який виникає саме у вікторіанську добу. У цей період на зміну аристократії домінуючим соціальним класом, зі своїми настановами, цінностями та принципами, стає середній клас [15], згідно поглядам якого жінка є не тільки «прикрасою вітальні», а «менеджером» домашнього господарства. Отже, такі характеристики інституційного дискурсу, як мета спілкування, представницька комунікативна функція його учасників і фіксовані типові обставини спілкування, можуть бути виділені й у запропонованому у цій роботі псевдоінституційному британському жіночому дискурсі XIX ст.

Псевдоінституційний жіночий дискурс вікторіанської доби реалізується у виділеній нами кому-

нікативній ситуації «Спілкування з прислугою» [7]. Метою спілкування цієї ситуації є надання розпоряджень прислузі. Обставини спілкування, або місце спілкування, – це власний будинок, або місце спілкування, – це власний будинок, що належить родині вікторіанської жінки, будь то лондонський особняк або замський маєток; якщо вікторіанська жінка відіграє ситуативну роль гості, вона віддає розпорядження в будинку своїх світських знайомих; якщо вікторіанська жінка зупиняється в готелі, вона розпоряджається готельною прислугою. Відповідно, її адресатами є також чоловіча та жіноча прислуга: лакеї, дворецькі, офіціанти, покоївки. У даному випадку вікторіанська жінка діє в первинній соціальній групі, її ситуативні ролі варіюються: господиня дому або гостя господарів. У відносинах з прислугою багато господинь були впевнені, що їх єдиний обов'язок – це виплачувати гроші. Вікторіанська жінка повинна була бути справедливою і чекати від слуг слухняності, а будь-які поступки з її боку, вважалось, вели до послаблення авторитету і скороченню соціальної дистанції між нею і її прислугою [14, с. 33]. В аналізованій комунікативній ситуації можна спостерігати лише асиметрію у спілкуванні: вона виникає як по осі «влада мовця над слухачем» – у розпорядженнях влада завжди належить вікторіанській жінці; так і по осі «соціальна дистанція», подолати яку не намагалися ні господині, ні їхні підлегли.

Аналізованими у цій роботі одиницями псевдоінституційного жіночого дискурсу є стратегії увічливості (за П. Браун та С. Левінсоном [12]). Зміст даної комунікативної ситуації впливає на вибір вікторіанською жінкою стратегій при спілкуванні з підлеглими. Систематичне варіювання залежно від взаємин комунікантів в даній ситуації проявляють стратегії P2, P12 і N2 (13,7%, 4,3% та 27,1% вибірки, відповідно). Нижче наведемо приклади й прокоментуємо зміст спілкування британської жінки XIX ст. з прислугою.

Стратегія P2 – «Перебільшуй інтерес, схвалення, симпатію до слухача» – у мовленні британської жінки XIX ст. реалізується, за нашими даними, за допомогою прикметників найвищого ступе-

ня порівняння та прислівників *very* й *just* для посилення схвалення дій прислуги (найчастіше зовнішнього, нещирого). Наприклад, герцогиня дякує покоївці:

Duchess. (...) *It is very good of you, Sophy, to attend upon me.*

Sophy (...). *Not at all, your Grace* (Pintero, 526).

Стратегія P12 – «Залучай слухача до спільної діяльності» – реалізується за допомогою інклюзивного займенника *we*, що пом'якшує акт ушкодження соціального обличчя співбесідників-слуг, який виникає через надання розпоряджень. Створюється враження, що прислуга братиме участь у світських заходах своїх хазяїв, які насправді дозволяли лише обслуговувати їх. Так, місіс Клендон наказує офіціантові поставити ще два прибори на стіл:

Mrs. Clandon. *We shall have two more gentlemen at lunch, William.*

William. *Right, maam. Thank you maam*

(Shaw, 289).

Стратегія негативної увічливості N2 «Став питання, ухилийся від відповіді» реалізується в мовленні вікторіанської жінки за допомогою питальних речень і т.зв. модераторів якості. Загалом, мовленню вікторіанської жінки властива невпевненість, що головним чином проявляється у комунікації з представниками одного з нею соціального класу [7]. Проте, звичку говорити невпевнено британська жінка XIX ст. переносить і у спілкування з прислугою, яка знаходилась на значно нижчому щаблі соціальних сходів:

- Вікторіанська жінка вживає питання для того, щоб її думка (яку вона насправді вважає єдиною вірною) звучала менш категорично, і створювала бачимість, що співрозмовник бере участь у вирішенні питання. Наприклад, Мейбл Вейн звертається до дворецького:

Mabel. *Oh! it will be so delightful to pop out upon him [the husband] unawares – will it not, James?*

Burdock. *Yes, Miss Mabel, – that is, madam; but hadn't I better prepare him like?*

(Taylor, Reade, 137).

- Модератор якості, або епістемічне вставне речення, *I think* та *I suppose* пом'якшує акт

ушкодження соціального обличчя співрозмовника, який міститься в наказах. Жінка створює враження, що остаточне рішення ніби залишається за слугою. Наприклад, молода господиня віддає розпорядження дворецькому:

Cecily: *Ask Mr. Ernest Worthing to come here.*

I suppose you had better talk to the housekeeper about a room for him.

Merriman: *Yes, Miss* (Wilde, 45).

Таким чином, представниця британської лінгвокультурної спільноти XIX ст. у комунікативній ситуації «Спілкування з прислугою» уживає стратегії увічливості, хоча і не з такою частотністю, як в інших комунікативних ситуаціях (перелік ситуацій та вживані комунікативні стратегії увічливості див. [7]). Спостережуване явище є цілком природним з огляду на мету спілкування, комунікативну функцію його учасників і фіксовані типові обставини спілкування при наданні розпоряджень, про що заздалегідь відомо і мовцеві (вікторіанській жінці), і слухачеві (прислузі).

В проаналізованій ситуації спілкування реалізується саме прсевдоінституційний тип британського жіночого дискурсу, нова форма, яка постає саме у вікторіанську добу як перехідний варіант від суто побутового спілкування, доступного жінці у попередні епохи, та інституційно-орієнтованого спілкування сучасності. Перехідний статус проявляється у тому, що за критерієм «ситуація протікання» жіночий дискурс має ознаки інституційності, а за критерієм «спосіб вираження» – ознаки, притаманні побутовому дискурсу: уживання стратегій увічливості для мінімізації ступеню втручання або ушкодження соціального обличчя адресата-слуги. З одного боку, жіночий дискурс у ситуації «Спілкування з прислугою» являє собою мовленнєву взаємодію представниць вищого соціального класу з представниками підлеглого, які реалізують свої статусні та рольові (хазяйка, господиня, гостя господарів) можливості в рамках сформованих вікторіанською громадою суспільних інститутів; а з іншого, у своєму мовленні жінка удається до непрямих наказів, а також підвищеного інтересу до співбесідників-слуг, представляючи їхню

роботу немов би спільною діяльністю, що є виконанням за інерцією стереотипної вимоги суспільства (і у першу чергу його чоловічої частини) до жінки говорити невпевнено саме у сімейному колі, у побуті.

Перспективою розпочатої у цій роботі дослідження є аналіз розмежування й розвитку інституційних та побутових форм британського жіночого дискурсу в ХХ–ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137. 2. Дискурсивные практики // Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск : Книжный Дом, 2003. – С.288. 3. Донец П.Н. О «пограничном» дискурсе / П.Н. Донец // Когниция. Коммуникация. Дискурс. – 2011. – № 3. – С. 16–25. 4. Ермакова Ю.В. К вопросу о понятии «дискурс» / Ю.В. Ермакова, С.Е. Тупикова // Личность ? Язык ? Культура : материалы III Всерос. науч.-практ. конф. (25–26 ноября 2009 г.). – Саратов : ООО Издат. центр «Наука», 2010. – С. 365–373. 5. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с. 6. Матюхіна Ю.В. Small Talk як різновид англійської фактичної мета комунікації: аспект діахронії / Ю.В. Матюхіна // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1102. – С. 65–70. 7. Морозова І.І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.І. Морозова. – Харків, 2004. – 20 с. 8.

Солошук Л.В. Вербальне та невербальне у полікодному дискурсивному просторі / Л.В. Солошук // Дискурсивні стратегії лінгвістики ХХІ століття : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (24–25 листопада 2011 р.). – Львів : Вид-во ЛНУ, 2011. – С. 8–9. 9. Чесноков И.И. Тактика изгнания как структурная составляющая виндиктивного дискурса / И.И. Чесноков // Когниция. Коммуникация. Дискурс : международный электронный сборник научных статей. – 2010. – № 2. – С. 62–72. 10. Шевченко И.С. Дискурс и его категории / И.С. Шевченко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 973. – С. 6–12. 11. Branca P. Silent Sisterhood. Middle Class Women in the Victorian Home / P. Branca. – L. : Croom Helm, 1975. – 170 p. 12. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – L., NY, etc. : CUP, 1987. – 345 p. 13. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – L. : Longman, 1995. – 368 p. 14. Summers A. Ministering angels: Victorian Women and Nursery Reform // V. Values. – NY : Longman. – 1992. – P. 121–135. 15. Sherrard O.A. Two Victorian Girls / O.A. Sherrard – L. : Frederick Muller Ltd., 1966. – 309 p.

ДЖЕРЕЛА

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Pinero A.W. The Gay Lord Quex / A.W. Pinero // Representative British Dramas. Victorian and Modern. – Boston : Little, Brown, and Company, 1924. – P. 499–548. 2. Shaw G.B. Mrs. Warren's Profession / G.B. Shaw // Six Great Modern Plays. – NY : Dell Publishing, 1967. – P. 179–258. 3. Taylor T. Masks and Faces, or Before and Behind the Curtain / T. Taylor, C. Reade // Nineteenth Century Plays. – L. : CUP, 1968. – P. 122–171. 4. Wilde O. The Importance of Being Earnest / O. Wilde // Selections. – M. : Progress Publishers, 1979. – Vol. 2. – P. 11–94.